

OLTI ÁGOSTON

A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között

Tanulmányom eredeti célja az volt, hogy tisztázzam a Romániai Kommunista Pártnak¹ az erdélyi/magyar kérdéshez való viszonyát. Azonban a munka során arra a következtetésre jutottam, hogy a kérdést nem lehet kiragadni az összefüggések teljes köréből. Épp ezért az RKP álláspontjának vizsgálatakor figyelemmel kísérem a román kommunistáknak a többi kisebbség és az első világháború után egyesített más területek kapcsán kialakult állásfoglalásait is. Azonban a vizsgálatom homlokterében mindvégig az erdélyi kérdés marad nemzetiségi, illetve területi vonatkozásban. A két probléma egy tanulmány keretében való tárgyalása azért indokolt, mert a két világháború közötti időszak kommunista vezetőinek és aktivistáinak a gondolkodásmódjában is összekapcsolódott, a vitás területi kérdések kezelésétől a kisebbségi kérdés megoldását remélték. Mindez fordítva is igaz, a kisebbségi kérdés megoldását összekapcsolták a területi viták megoldásával.

A korszaknak jelentős irodalma van, azonban fokozott forráskritikával kell közeledni az egyes művekhez, hiszen a kommunista párt által túlmisztifikált momentumokat szinte lehetetlen rekonstruálni. Az illegális kommunista mozgalom legitimizációs bázisként szolgált a későbbi hatalomra jutott kommunista párt számára. A párt a történelemírást alárendelte aktuálpolitikai érdekeinek, ennek megfelelően gyakori volt a múlt átértékelése. Ebben az egyik legjobban megfogható momentum az illegalista mozgalom története, hiszen itt követhető végig a legjobban a nemzetközi munkásmozgalom keretén belül zajló átalakulások kihatása a múltértékelésre. Ennek megfelelően a nemzetközi koordináló

¹ A párt hivatalos megnevezése a különböző időszakokban: 1921–1944: Romániai Kommunista Párt; 1944–1948: Román Kommunista Párt; 1948–1965: Román Munkáspárt; 1965–1989: Román Kommunista Párt. A továbbiakban: RKP.

szervek szerepének túlhangsúlyozásától (első Dej-korszak) a román jellegzetességeket kiemelő nemzeti kommunizmuson át (második Dej-korszak) jutunk el Ceaușescunak a „nemzeti történelem” iránti rajongásáig.

A korszak monografikus feldolgozása Marin C. Stănescu munkája,² aki hasznos adatokkal szolgál, azonban a folyamatok értékelése hiányérzetet kelt. Ezen túl Stelian Tănase tett kísérletet³ résztémák feldolgozására. A korszakról több dokumentumgyűjtemény jelent meg, melyek alapján rekonstruálható a párt álláspontja a nemzetiségi kérdésben.⁴ Az egyetlen magyar nyelvű munka Lipcsey Ildikó tanulmánya.⁵ Lipcsey az egyes román pártkongresszusok határozataiból csupán a saját hipotéziseit alátámasztó részleteket emelte ki (pl. azt, hogy az RKP nem akarta elszakítani Erdélyt Romániától).⁶ Egyik megállapítása – miszerint: „Jelszavakat, téziseket, eszméket, egész ideológiai rendszereket veszünk át elődeinktől, vallunk sajátunknak, építünk be kritikátlanul. Tiszteletből vagy lustaságból, mert így egyszerűbb semmint fáradtságos (kuli)munkával mindennek személyesen járni a végére”⁷ – egyértelművé tette számomra, hogy téziseit a hozzáférhető források tükrében újraértelmezzem.

Az RKP-nak a területi és a nemzetiségi kérdésben kialakított álláspontját a következő tényezők határozták meg: 1. Az első világháború után létrejött Nagy Románia több nemzetiségű valósága. 2. A szovjet–román államközi viszony alakulása: a szovjet vezetés 1918. január 26-án megszakította diplomáciai kapcsolatait Romániával, elkobozta a Moszkvában letétbe helyezett román kincstárt, azzal vádolva a román kormányt, hogy a saját, valamint a földbirtokosok és a bankárok helyzetét próbálja

² Stănescu, Marin C.: *Moscova, Cominternul, filiera comunistă balcanică și România (1919–1943)*. București, Editura Silex, 1994.

³ Tănase, Stelian: *Clieții lu' tanti Varvara. Istoriei clandestine*. București, Editura Humanitas, 2005.

⁴ Cătănus, Dan: *Cadrilaterul. Ideologie cominternistă și iredentism bulgar 1919–1940*. București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001.; *Copilăria comunismului românesc în arhiva Kremlinului*. București, Arhivele Naționale ale României, 2001.; *Partidul Comunist din România în anii celui de al doilea război mondial. 1939–1944*. București, Arhivele Naționale ale României, 2003.

⁵ Lipcsey Ildikó: A román kommunista párt a nemzetiségi kérdéstről (1921–1945). *Tiszatáj* 1987, 9. sz. 79–99.

⁶ Egy másik tudatos elhallgatást Kőrösi Krizsán Sándornak, a Romániai Kommunista Párt titkárának és később a Szabad Európa Rádió főmunkatársának csupán a *Brassói Lapok* újságírójaként való említése Gedeon Sándor néven. Barabás István: Vidékiek a világorradalomban. *Orient Expressz* 1993. április 16.

⁷ Lipcsey i. m. 79.

menteni Besszarábia elrablásával. A szovjet vezetés soha nem ismerte el Besszarábia Romániával való egyesülését. 3. Az RKP-nak a nemzetközi munkásmozgalmon belül betöltött pozíciója.

Az első világháború befejezése és Nagy Románia létrejötte után a román baloldal megosztott volt. Az erdélyi román szocialisták (a későbbi kommunisták is) egyes vélemények szerint döntési helyzetben az internacionalista és a nemzeti (nacionalista) megoldás közül az utóbbit választották, amikor Erdély Romániához való csatolása mellett szálltak síkra.⁸ Ez a választás nem annyira ideológiai megfontolásokból eredt, sokkal inkább az erdélyi románok több évtizedes irredenta mozgalmának a szellemisége és a magyar nemzetiségi politika következménye volt. A háború utáni időszak a mozgalmat központi irányítás és egységes vezetés nélkül találta, nem volt kapcsolat a jól szervezett bukovinai és erdélyi szociáldemokrata mozgalom és a „regáti” szociáldemokraták között, és megszakadt a kapcsolat a II. Internacionáléval is.⁹ Az atomizált szociáldemokrata mozgalomnak 1920-ra sikerült rendezni a sorait, viszont ekkorra vált élesse az oroszországi bolsevik forradalom után követendő stratégia kérdése. A szociáldemokrata párt az 1921-es kongresszuson csatlakozott a Kominternhez. A csatlakozás pillanatában a Romániai Szociáldemokrata Pártnak 45.000 tagja volt, tömegbázisát a 200 ezres tagsággal rendelkező szakszervezetek adták.

A Kominternhez való csatlakozás elfogadásával a szocialista mozgalom¹⁰ alárendelte magát a nemzetközi munkásmozgalom Moszkva központú hierarchikus felépítésének és döntési mechanizmusának.¹¹ Ez a döntési mechanizmus csak minimális mértékben vette figyelembe a mozgalom helyi sajátosságait, Moszkva pillanatnyi külpolitikai érdekei határozták meg. A bolsevik forradalom után a Párizs környéki békék által létrehozott nemzetállamok szövetségi rendszere, az úgynevezett cordon sanitaire (területi elszigetelés) határozta meg a Szovjetunió külpolitikai

⁸ Constantiniu, Florin: *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945–1956)*. București, Editura Enciclopedică, 2001. 22.

⁹ Lakatos István: *Emlékeim I. Szemben az árral*. Marosvásárhely, Apendix, 2005. 59.

¹⁰ A szocialista mozgalom Kominternhez csatlakozott szárnya csak az 1922. október 3–4. között Ploieșten zajló kongresszuson veszi fel a Romániai Kommunista Párt, a Kommunista Internacionálé szekciója nevet.

¹¹ Nem elfogadható és leegyszerűsítő az az állítás, amely szerint a Komintern csupán a szovjet érdekek képviselője volt, habár a szovjet államérdekekkel soha nem fordult szembe, azonban a Kominternt alkotó pártok, csoportok és szerkesztőségek sokfélesége nagyon sokszínű mozaikot alkotott.

mozgásterét. A lenini elvek internacionalizmusa, a világforradalom eszméje lehetővé tette a nemzetközi munkásmozgalom feletti ellenőrzés megszerzését a Kommunista Internacionálé által, amely a szovjet külpolitika eszköze volt 1943-as felszámolásáig. A nemzetközi munkásmozgalom a Szovjetunió diplomáciájával párhuzamosan működött, a felhasznált eszközök és módszerek tekintetében nem kötötte államközi viszonyokat szabályozó nemzetközi jog, sem a diplomáciában kialakult szokásjog. A bolsevik rendszer kihívást jelentett a tőke alapú, kapitalista világrendszer számára, a kísérlet lehetőséget kínált a kialakult centrum-periféria viszony átértékelésére. Az által, hogy levált a „tőke által szabályozott világrendszerrel” és ennek a rendszernek az exportját propagálta, a kommunista mozgalom a megcélzott államok számára biztonságpolitikai tényezővé vált. A területi és a diplomáciai elszigeteltség mellett a Szovjetunió külpolitikai mozgásterét csak a Komintern tudta növelni.

A Kominternnek a nemzeti, illetve a területi kérdésekben kiadott határozatainak az értékelése máig megosztja a romániai elemzőket. Az erdélyi magyar értelmiségiek hajlandók túlértékelni a kérdésben elfoglalt kommunista álláspontot, miszerint „a versailles-i békerendszer nem ismerte el, mert imperialista, rablóbékének tartotta”,¹² „Nagy-Romániát az imperialista háború hozta létre, idegen területek bekebelezése révén”.¹³ Azonban ezek az elemzések nem helyezik szélesebb kontextusba a kommunista nemzetiségi politikát,¹⁴ így a legtöbb esetben torz képet adnak. De sem ők, sem a román elemzők nem térnek ki arra, mit jelentett a „minden nemzetiség önrendelkezésének az elszakadást is magában foglaló” jelszava a különböző nemzetiségek és térségek esetében. A román szakirodalomban többé-kevésbé konszenzus alakult ki a téma megközelítését illetően: a hangsúlyt arra helyezik, hogy milyen szerepük volt a kisebbségeknek (magyaroknak, bolgároknak, zsidóknak) a párt nemzetiségi politikájának kialakításában.¹⁵

¹² Gáll Ernő: Az erdélyi magyar baloldal mérlegen. *Eszmélet* 36. sz. <http://eszmelet.tripod.com/36/gall36.html> Letöltve: 2006. december.

¹³ Fábíán Ernő: A Kommunisták Romániai Pártja és a nemzetiségi kérdés. *Korunk* 2001. február. 245.

¹⁴ Mindmáig a legjobb elemzés: Kővágó László: *A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, Kossuth, 1985.

¹⁵ Egyes román szerzők a nemzetiségi befolyás alapján a következőképpen periodizálja az RKP történetét: 1921–1924: viszonylagos nemzetiségi egyensúly (főtitkár: Gheorghe Cristescu), 1924–1928: magyarizálódás (Köblös Elek), 1928–1930: megnövekedik a zsidó befolyás (Vitalij Holosczenko), 1931–1934: a korábbi helyzet

A nemzeti kisebbségek RKP-n belüli befolyása minimális hatással volt a párt területi politikájára, hiszen azt a Komintern és a Balkáni Kommunista Föderáció határozta meg. A nemzetiségi kérdésben kiadott határozatok kidolgozásában a romániai nemzeti kisebbségekhez tartozók nem vettek részt, azonban növelték a párt eszméi iránti fogékonyságot a kisebbségek körében. Ion Flueraş is megerősíti ezt visszaemlékezésében: „A magyar elvtársak, emberileg érthetően, meg voltak elégedve, hogy a kommunista párt »a népek önrendelkezési jogát« hirdeti az elszakadásig, hiszen azt sem a Magyar Párt,¹⁶ sem más felelős emberek által vezetett párt nem merete volna a programjába venni, mert az akkor törvények szerint hazaárulást jelentett»¹⁷ Romániában. A párt és annak transznacionális ideológiája kitörési lehetőséget kínált a román társadalom által perifériára szorított csoportok és nemzeti kisebbségek számára,¹⁸ ugyanakkor a szimpatizáló értelmiségiek periferizálódtak, vagy az emigrációba kényszerültek.¹⁹

A Komintern és a kommunista pártok két világháború közötti kisebbségpolitikáját kutatva, ritkán találkozunk a nemzeti kisebbség kifejezéssel. A nemzeti kisebbség megnevezésre szinonimaként a nemzetiség fogalmát használták, amelyet elkülönítettek az (állam)nemzet megnevezéstől. Ennek ellenére a kisebbségi kérdéssel kapcsolatos állásfoglalásokat a nemzeti kérdéstről hozott határozatokban kell keresnünk, hiszen egyetlen olyan Komintern határozat sem született, amelyik csak a nemzetiségi kérdéssel foglalkozna.

románok javára történő javítása (Alexandru Danieluk Stefanski-Gorn), 1935–1940: bolgarizálódás (Boris Stefanov). L. Marin C. Stănescu: *Moscova, Cominternul filiera comunistă balcanică și România (1919–1943)*. București, Silex, 1994. 54.

¹⁶ Az első világháború után Erdélyben megalakult a Magyar Szövetség, majd a Nemzeti Párt és a Néppárt. Az 1922-es választásokon a Magyar Szövetség három magyar képviselőt és három magyar szenátort juttatott be a román törvényhozásba. A Magyar Szövetség 1922. októberi betiltása után a két párt, a Nemzeti Párt és a Néppárt a hatékony képviselő reményével, belátva az egységes fellépés szükségességét, 1922. december 28-án egyesült romániai Országos Magyar Párt néven. L. György Béla: A romániai Országos Magyar Párt a román parlamentben. In: Bárdi Nándor (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006. 313–321.

¹⁷ Lakatos i. m. 139.

¹⁸ Constantiniu i. m. 27

¹⁹ Esettanulmány egy román kommunista értelmiségiről: Stelian Tănase: The renegade Istrati. <http://www.archipelago.org/vol10-12/tanase.htm> Letöltve: 2006. december.

A kommunista mozgalom és a Komintern húszas évekbeli nemzetiségpolitikáját illetően Kővágó László négy fő jellegzetességet emel ki:²⁰ a Komintern számára az elnyomott nemzet és kisebbség ugyanazt jelentette; ezek harcát az imperializmus és szocializmus közti világméretű harc, a szocialista világforradalom részeként értelmezték; nemzetiségpolitikai módszerének lényege, hogy anyanemzet kommunista pártját nem hagyta fellépni az elnyomott nemzeti kisebbségek érdekében. (A kisebbségek jogaiért a többségi államszervező népek kommunista pártjainak kell harcolniuk.) Konkrét kérdéseket csak Közép-Európa és a Balkán vonatkozásában vetett fel.

A szecessziós jog kezelése a '20-as években

A Komintern a felmerülő nemzetiségi problémákkal kapcsolatosan mindenekelőtt aszerint foglalt állást, hogy azok mennyire segítik vagy hátráltatják az imperializmusellenes harcot.

A bolsevik párton belül is tudatában voltak a nemzetiségi kérdés fontosságának a szocialista világforradalom és az oroszországi szovjet-hatalom megszilárdítása szempontjából. 1918 és 1921 között a párton belül éles vitát folytattak a vezető politikusok (Lenin, Buharin, Sztálin, Csicserin, Pjatakov, Rakovszkij). A kérdés a párt VIII. (1919) és X. kongresszusán (1921) is napirendre került. Sarkalatos pontok: a nemzetiségi és a proletár önrendelkezési jog viszonya, a centralista törekvések és a nemzetiségi kérdés külpolitikai dimenziója.

Lenin nézete abban különbözött a VIII. kongresszus előtt polemizáló Buharinétól és Pjatakovétól, hogy hangsúlyozta az átmenetek fontosságát, kifejtette, hogy a nemzeti különválás kérdése a szocialista forradalom előtt és után nem azonosan vetődik fel a kommunista párt számára: a szocialista forradalom után a nemzeti széttagolás a soknemzetiségű állam távlati perspektivikus céljával szemben áll.²¹ Az elméleti következetességre utal, hogy a programba sem került be a sokféle értelmezésre módot adó jelszó a nemzetek önrendelkezési jogáról, hanem helyette a „nemzetek kiválásának” jogát ismerték el.

²⁰ Kővágó László: A Komintern és a nemzetiségi kérdés a húszas években. *Századok* 1981, 4. sz. 769.

²¹ Krausz Tamás: *Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Adalékok a nemzeti kérdés bolsevik felfogásának történetéhez 1917–1922.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 95

A centralizmus kérdése nemcsak az elméleti vitáknak volt a témája, hanem 1918–1919-ben megoldást kellett találni az Ukrajnában és a cári birodalom peremterületein kialakult helyzetre. Lenin tudatában volt annak, hogy a szovjethatalom nem volna képes megbirkózni a kiújuló nemzetiségi ellentétekkel, ezért különleges erővel hangsúlyozta a nemzeti sajtószereket, érzékenységek számbavételét, tiszteletben tartását, valamint az adminisztratív-bürokratikus centralizmus pusztító hatását.²² Azonban a bolsevik párton belül lassan, 1919-re kerekedett felül ez a nézet és megértették, hogy az oktan centralizmus nemcsak a szovjethatalom természetes bázisát csökkentheti, hanem lovat adhat az ukrán, belorusz, észt, litván, lett nacionalisták alá. Ennek az elvnek a gyakorlati lecsapódása volt a „független szovjet” köztársaságok létrejötte. A centralizmus hívei nem absztrakt teoretizáló érvekre hivatkoztak, hanem elsősorban a gazdaság racionalizálásának szükségességére hivatkoztak (pl. Rikov, a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács vezetője).

A bolsevik nemzetiségi politika meghatározó eleme lett a későbbiekben a kérdésnek a nemzetközi kapcsolatok rendszerébe való beágyazása. Lenin nemcsak és nem elsősorban szovjet keretek között tartotta alkalmazhatónak, hanem fontos szerepet szánt e jog elismerésének az SZSZKSZ külpolitikai lavírozásában, miközben hangsúlyozta az önrendelkezési jog viszonylagos jellegét és feltételes voltát.

Sztálin, mint nemzetiségügyi népbiztos az 1921-es kongresszus előtt publikált téziseiben – továbbfejlesztve Lenini állásfoglalást – kifejtette, hogy a nemzeti elnyomás „belső állami” kérdésből államok közötti kérdéssé, a nagy imperialista államok harcává módosult a gyenge, nem teljes jogú nemzetek alárendeléséért.²³ Később, a két világháború között a sztálini nemzetiségi politika szemléletét ezek a tézisek határozzák meg, csupán a felhasznált eszközök változtak a különböző periódusokban.

A bolsevik forradalom után Európában fellángolt forradalmi hullám lecsengése után a Komintern folyamatosan az imperializmuson belüli leggyengébb láncszemeket kereste. Közép-Európa, de főleg a Balkán esetében az etnikumok közötti konfliktusok élessége bármikor robbanással fenyegetett. Emellett a Szovjetunió örökölte a cári Oroszországtól

²² Uo. 92.

²³ Uo.101.

a Balkánhoz, mint kiemelt érdekszférához kötődő viszonyát, ami a hivatalos szovjet külpolitikának is egyik sarokkövét jelentette.²⁴

Az aktív szovjet balkáni jelenlét legfontosabb eszköze a húszas években a Balkáni Kommunista Föderáció²⁵ volt. A BKF az 1907-ben alakult Balkáni Szocialista Föderáció alapjain jött létre 1920-ban, annak érdekében, hogy a jugoszláv, bolgár, görög és román kommunista pártok munkáját koordinálja.

Az RKP, a Kominternhez való csatlakozással, a Balkáni Kommunista Föderációval is kapcsolatba került. A Kominternbe való felvétel 21 pontjából, amelyeket a csatlakozási kongresszuson Gheorghe Cristescu nem mert felolvasni, mivel tartott a teremben ülők reakciójától, a 8. pont kimondta: „a gyarmatok és az elnyomott nemzetiségek kérdésében különösen határozott és világos irányvonalra van szükségük az olyan országok pártjainak, amelyek a burzsoázija ilyen gyarmatokkal rendelkezik és más nemzeteket elnyom. Minden párt, amely a III Internacionáléhoz akar tartozni köteles kíméletlenül leleplezni saját imperialistáinak a gyarmatokon folytatott üzelmeit, nem szavakkal, hanem tettekkel támogatni minden gyarmati szabadságmozgalmat, követelni saját imperialistáinak az elűzését ezekről a gyarmatokról, saját országa munkásainak szívébe igazi testvéri érzéseket oltani a gyarmatok népessége és az elnyomott nemzetiségek iránt, és rendszeres agitációt kifejteni saját országának hadseregében a gyarmati népek mindenfajta elnyomása ellen”²⁶ A Komintern II. kongresszusán a nemzetiségi és gyarmati kérdéstről hozott határozat megerősítette ugyanezt, valamint hangsúlyozta, hogy „a mesterségesen szétszakított nemzetek egyesítése megfelel a proletariátus érdekeinek, de az igazi nemzeti szabadságot csakis a forradalmi harc és a burzsoázia a legyőzése útján lehet elérni”.²⁷ A dokumentumok értelmezésekor figyelembe kell venni, hogy a nemzetiség összefoglaló megjelölést alkalmazzák megkülönböztetésül, amikor nem nemzetekről van szó. Ez vonatkozhat a kisebbségi sorban élő nemzetiségekre vagy nemzetekre egyaránt. Amikor elnyomott nemzetiségekről van szó általán-

²⁴ A[lekszandr] Sztikalin: A Komintern és a Balkán (1919–1938). *Klio* 2002. 2. sz. www.c3.hu/~klio/klio22 Letöltve: 2006. december.

²⁵ A korabeli magyar dokumentumokban szövetség megnevezés is fellelhető, akár csak a Balkáni és Dunai Államok Tanácsköztársaságának Szocialista Föderációja megnevezés.

²⁶ Lenin Összes Művei. II. kiad. 41. k. Budapest, 1972. 198.

²⁷ Kóvágó i. m. 757.

ban, a kisebbségi sorban élő népekre is vonatkoztatnunk kell. A gyarmat megjelölés sokszor nemcsak tényleges gyarmatot, hanem az egyes országok területéhez csatolt más nemzetiségű területeket is jelöli (pl. a Jugoszláviához csatolt Macedóniát).²⁸

Az RKP az 1922. október 3–4. között Ploieștin zajló II. kongresszusán fogadta el az első határozatát a nemzetiségi kérdésben. Az *Általános beszámoló*ban Marcel Pauker politikai értelemben furcsa és a Ceaușescu-rendszer értelmezésében nemzetellenesnek nyilvánított téziseinek a meg-, illetve kimagyarázása később, a hetvenes-nyolcvanas években nehéz feladat elé állította a párt hivatalos történéseit. Szerinte Románia „a Balkán egy megyéje”, ehhez a régióhoz kötődik gazdaságilag, politikailag és társadalmilag is és ennek következtében a román kérdést nem lehet megoldani csak balkáni szinten.²⁹ Az Eugen Rozvan által prezentált *Határozat a nemzetiségi kérdésben* erre és a Komintern direktívákra alapozva azt mondta ki, hogy a nemzetiségi probléma csak a kommunizmus győzelmével oldódik meg, és hangsúlyozta a Balkáni Szocialista Szövetségi Tanácsköztársaság létrehozásának a fontosságát.³⁰ Mindez nem volt újszerű a kommunista mozgalmon belül, hiszen Vaszil Kolarov³¹ már a Balkáni Kommunista Szövetség 1921-es bécsi konferenciáján kijelentette, hogy alapállásként el kell fogadni: a balkáni államok gazdasági egységet alkotnak és a nemzetiségi kérdéseket csak ebben a keretben lehet megoldani.³² A BKF 1923-as VI. konferenciája³³ a *Romániai nemzeti kérdéstről* hozott határozat síkraszállt a kisebbségek (nemzetiségek) jogainak védelméért, Romániát kapitalista

²⁸ Uo. 756.

²⁹ Adrian Cioroianu: *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*. București, Editura Curtea Veche, 2005. 32.

³⁰ Vladimir Tismăneanu: *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*. Iași, Editura Polirom, 2005. 75.

³¹ Vaszil Kolarov (1877–1950): bolgár jogász. 1895-ben Nikopolban a helyi szociáldemokrata pártszervezet megalapítója. 1905: a tesznyák szocialisták KB tagja. 1913–1923: képviselő. 1919–1923: a KP KB titkára, 1921: a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának, 1922: Elnökségének tagja, 1922–1924: a KI VB főtitkára. 1923-ban hazatért, a szeptemberi felkelés egyik vezetője. 1923-ban Bécsben megszervezte a BKP külföldi irodáját. 1928–1929: a KI VB balkáni titkárságát vezette. 1930–1939: a moszkvai Nemzetközi Agrárintézet igazgatója. 1928–1939: a Parasztinternacionálé VB elnöke. 1945–1946: a nemzetgyűlés elnöke, 1946–1947: ideiglenes köztársasági elnök. 1949–1950: miniszterelnök. *Munkásmozgalom-történeti Lexikon*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1972. 265.

³² Cătănuș i. m. 76.

³³ A nemzetiségi kérdésben kiadott határozat a *Socialismul* 1924. február 24-i számában jelent meg.

többnemzetiségű államnak bélyegezte és utasításba adta a román kommunistáknak az „összes nemzetek önrendelkezési jogának az elismerése egészen az állami elszakadásig” jelszót.³⁴

A jelszó meglepte a román kommunistákat, hiszen az első világháború után létrejött Nagy Románia megnövelte a nemzeti büszkeségüket, az egyesülés tömegtámogatottsága nagy volt a lakosság körében. Gheorghe Cristescu és Dobrogeanu Gherea már a konferencián jelezte, hogy a jelszó nehézségek elé állítja a pártot.

Kőrösi Krizsán Sándor (más néven Alexandru Crișan, később Gedeon Sándor) szerint a párt három csoportra szakadt. Gheorghe Cristescu és Constantin Pârvulescu vezette csoport úgy gondolta, hogy az államból való kiszakadás jogának a propagandáját a hatóságok hazaárulásnak minősíthetik és betilthatják a pártot. A Köblös Elek vezette csoport több erdélyi vezetőségi taggal a „lenini útmutatás” követése mellett szállt síkra, arra hivatkozva, hogy elsősorban Erdélyre kell tekintettel lenni, mint az ország ipari részére, ahol a legfejlettebb a proletariátus és ennél fogva a szociális bázis is. A köztes álláspontot képviselők (pl. Alexandru Dobrogeanu-Gherea) azzal a javaslatlall álltak elő, hogy az ügyben kérjék ki a Komintern VB tanácsát. Erre Cristescu, Gherea és Krizsán moszkvai útja alkalmával került sor. A moszkvai utasításokat a párt III. kongresszusán belefoglalták a pártprogramba, de ez sem oldotta meg a problémát.³⁵

A jelszó gyakorlatba ültetése a továbbiakban is feszültségforrás volt a román kommunisták és a Komintern között. Mivel nem alkalmazták következetesen, a későbbiekben folyamatosan kritikával illették a pártot a kongresszusokon (1924. március, Bécs; 1928. április, Harkov; 1931. május, Moszkva). Azokat, akik nem értettek egyet a jelszóval, vagy a perifériára szorították vagy kizárták őket a pártból. Ez történt Gheorghe Cristescu esetében is, aki 1925-ben azt mondta, hogy legfeljebb az önrendelkezést tudja elfogadni, az elszakadást azonban semmiképp sem. Rozvány Jenőt (Eugen Rozvan) azért zárták ki a pártból, mert nem akarta belevetni a Munkás-Paraszt Blokk programjába az elszakadást is magában foglaló önrendelkezés jelszavát – Erdély miatt. Ugyancsak az önrendelkezés elvé-

³⁴ Cătănuș i. m. 85.

³⁵ *Új Látóhatár* 1966, 4. sz. Idézi: Borbándi Gyula: Egy közép-európai pályakép (Kőrösi Krizsán Sándor élete). *Tiszatáj* 1991, 12. sz. 73.

nek megtagadása miatt zárták ki a pártból Popescu Dorianut 1929-ben és csak 1934-ben vették vissza, miután önkritikát gyakorolt.³⁶

Az elszakadás hivatalos jelszóvá tétele feszültségeket gerjesztett a párton belül. Több kommunista vezető (románok és a kisebbségekhez tartozók is) tudatában voltak annak, hogy ezzel a párt képtelen lesz elmozdulni a perifériáról: a román társadalmat mély érzelmek fűzik Erdélyhez, a román nemzetépítésnek ez olyannyira fontos eleme, hogy az a politikai mozgalom, amelyik ezt megkérdőjelezi, nemcsak a betiltással számolhat, hanem azzal is, hogy soha nem lesz számottevő tömegtámogatottsága. Valóban, a két világháború között nem volt tömegtámogatottsága a kommunista eszméknek Romániában. Ebben a nemzeti kérdésben elfoglalt álláspontja is közrejátszott. A kisebbségek körében ugyanakkor a választások mindig a népszerűségét mutatták. Több esetben alapvetően agrárjellegű, ám magyar többségű megyékből sikerült a pártnak képviselőt bejuttatni a parlamentbe.

1924 során mind a Komintern, mind az RKP próbálta tisztázni az álláspontját a kérdésben. A Komintern V. kongresszusa határozatot fogadott el Közép-Európa és a Balkán nemzeti kérdéseiről.³⁷ A határozat szerint a kommunista pártoknak igyekezniük kell szövetségre lépni a nemzeti-nemzetiségi mozgalmak imperialistaellenes radikális pártjaival, illetve támogatniuk kell azokat. A nemzeti önrendelkezési, elszakadási jog hordozói a nemzeti és nemzetiségi tömegek, de képviselhetik a nemzeti-ségi pártok is. Polgári keretek között megvalósítható cél, de ezt a harcot a munkások, parasztok osztályharcával összhangban a tőke megdöntéséért kell megvívni. A lengyelországi beloruszok, ukránok, a csehszlovákiai és romániai ukránok, a romániai moldovánok esetében a Szovjetunióhoz való csatolást kell szorgalmazni. Polgári államok közötti vita esetén a Komintern általában nem támogatta az irredenta mozgalmat, annak megkerülésével kereste a megoldást. Így az önálló Erdély, Macedónia, Trácia, Dobruzsza jelent meg jelszóként a szóban forgó területek

³⁶ Nicolae Goldberger visszaemlékező beszéde az RKP KB 1964. május 28-i ülésén. Arhivele Naționale Istorice Centrale. Fond. 95. 6234.1385 (Goldberger Nicolae) köt. 26.

³⁷ Kővágó i. m. 763–765. A Komintern V. kongresszusának Közép-Európa és a Balkán nemzetiségi kérdéseiről hozott határozatát a kongresszusról kiadott gyorsírói jelentésben publikálták. Az 1931-ben kiadott, Kun Béla által szerkesztett *Válogatott Komintern dokumentumok* c. kötetben a határozatot már nem volt benne. Valószínűleg a kongresszus után kilenc évvel a határozatot – legalábbis sok részletében – már nem tartották megfelelőnek.

Magyarországhoz és Bulgáriához való csatolása, vagy területi autonómiájuk megvalósítása helyett.³⁸ A Komintern a nemzetiségi kérdés végleges megoldásának a munkás–paraszt köztársaságok létrehozását tekintette, azt feltételezve, hogy a versailles-i rendszer felbomlása esetén az azonos társadalmi berendezkedésű független köztársaságok nem képesek megoldani a nemzetiségi ellentéteket és ezért föderációba kell tömörülniük. A kongresszus elutasította azt az eshetőséget, hogy a Párizs környéki békék által létrejött államalakulatokon belül oldják meg a nemzetiségi kérdést az autonómia és a kisebbségi jogok biztosítása által, mivel ez nem volt összhangban a Komintern határozataiban megjelölt céllal, a versailles-i rendszer megdöntésével. Elítélte azt az elhajlásnak nevezett jelenséget, hogy „egyes elvtársak és csoportok a nemzeti mozgalmakhoz való viszonyukat saját országukban a Saint Germain-i és más szerződések eredményeképpen kialakult államiságra alapozzák.”³⁹ Később azonban a Komintern Végrehajtó Bizottsága, a Csehszlovákiai Kommunista Pártot ért támadások hatására, kénytelen volt finomítani az álláspontját Csehszlovákia vonatkozásában.

A kongresszuson hevesen bírálták az RKP KB-t, mert nem alkalmazta a Komintern nemzeti kérdésben kiadott direktíváit és mert nem foglalt el határozott álláspontot a román–orosz tárgyalások idején. A Bécsben 1924. március 27. és április 2. között zajló államközi tárgyalások nem vezettek eredményre, mivel az orosz fél referendum kiírását kérte Bessarábia hovatartozásának kérdésében.⁴⁰ Az orosz álláspont szerint a területet moldovánok lakják, amely a romántól különálló nemzeti ség. A moldován megnevezést egyes román kommunisták a későbbiekben sem tudták elfogadni.⁴¹

A Komintern Végrehajtó Bizottságának V. plénuma rámutatott arra, hogy szükséges „kipuhatolni a konkrét szövetségest az adott konkrét feladatra”.⁴² Történelmi távlatban fellendülőben vannak a nemzeti felsza-

³⁸ Kővágó i. m. 767.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Constantiniu i. m. 33.

⁴¹ Az RKP IV. kongresszusán Lucrețiu Pătrășcanu rámutatott: „a moldovánok nem alkotnak egy külön nemzetet és földrajzi és történelmi szempontból is a moldovánok ugyanazok a románok mint a molvai románok” Constantiniu i. m. 37.

⁴² *A Kommunista Internacionálé története*. Szerzői munkaközösség: A. I. Szobolev (a munkaközösség vezetője), L.G. Csurbanov, F. I. Firszov, Ny. J. Koroljov, A. B. Reznikov, K. K. Sirinya, E. Ny. Szokolov, G. F. Zasztavenko. Budapest, Kossuth Kiadó, 1977. 172.

badító mozgalmak, amiben részt kell venniük a kommunista pártoknak, ugyanakkor óvakodniuk kell a tömegek támogatását nem élvező kalandorakciókban való részvételtől.

Az RKP 1924. augusztusában Bécsben tartott III. kongresszusa magáévá tette a „minden nemzetiség önrendelkezésének az elszakadást is magában foglaló” jelszót. Románia az imperialista háború nyomán létrejött kapitalista állam, amelynek vezetői Nagy Románia eszméje érdekében lemondtak a nemzeti önállóságról. A párt feladata közös arcvonalkialakítása a nemzetiségekkel a munkás-paraszt kormány hatalomra juttatása és a balkáni munkás-paraszt köztársaságok létrehozása érdekében. 1924 őszén a kommunista mozgalom tett egy utolsó kísérletet: forradalom kirobbantását vette tervbe Bulgáriában és Romániában. Napirenden volt a BKF kapcsolatfelvétele a nemzetiségi szervezetekkel, hogy mozgósításukkal megakadályozzák az illető ország intervencióját abban az esetben, ha kitör a forradalom.⁴³ A terv azonban kudarcot vallott, Bulgáriában a hatóságok több kommunista vezetőt letartóztattak, több macedón vezető ellen sikeres merényletet hajtottak végre. Romániában egy beszszarábiai Tatar Bunar nevű községből kiindulva próbálták kirobbantani a „forradalmat”⁴⁴ és kikiáltani a szovjet köztársaságot. A rendőrség, a csendőrség és a hadsereg határozott fellépése azonban helyreállította a rendet, aminek során több túlkapás történt.⁴⁵ Félezernél is több személyt vittek Chisinăuba, vizsgálati fogságba, közülük 200-at elítéltek.

A Szovjetunió a tavaszi államközi tárgyalások és a szeptemberi forradalmi kísérlet bukása után sem mondott le Besszarábiáról. 1924. október 12-én az Ukrán Szocialista Szovjet Köztársaság részeként létrehozták a Moldvai Autonóm Szocialista Szovjet Köztársaságot 8.100 km²-nyi területen, 545.500 lakossal. Ez a közigazgatási alakulat fenyegetésként lebegett a román kormánypolitika előtt – végig a két világháború között időszakban, egészen a kérdésnek a Molotov–Ribbentrop paktummal való eldöntéséig.

⁴³ Cătănuș (2001) 36.

⁴⁴ Az események és az azt követő európai méretű Komintern kampány elemzésére l. Tănase (2005) 79–90.

⁴⁵ *Documente străine despre Basarabia și Bucovina, 1918–1944*. București, Editura Vremea, 2003. 50–70.

A szovjet külpolitika erőterében

1924-el lezárult egy korszak a nemzetközi munkásmozgalom történetében. Sztálin már nem forradalmi, hanem államhatalmi kategóriákban gondolkodott. A romániai területi/nemzetiségi kérdést illetően is változás állt be, habár fenntartották a forradalom eszméjét, a későbbiekben azonban a Tatar Bunariéhoz hasonló leválási kísérletre nem került sor. Ebben szerepe volt annak is, hogy 1924 decemberében a Mârzescu törvénnyel⁴⁶ betiltották az RKP-t, mert támogatta a Romániát illető szovjet területi igényeket, ami „nem volt hazafias fellépés”. A román kormány, amelyik a nemzetépítés betetőzéseként szemlélte Nagy Románia létrejöttét, nem tűrt meg egyetlen olyan alternatívát sem, amely ennek ellentmondott volna. A román elit körében misszióként felfogott nemzetépítési projekt nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az ezzel szembe menő, a balkáni kommunista országok egyesülését célul kitűző kommunista mozgalmat betiltották. A törvény megjelenése után a kommunista pártot szétverték, több mint 600 aktivistát tartóztattak le. Így a Komintern a továbbiakban sokáig nem rendelkezett a Romániában akcióképes csoporttal.

A Komintern VB 1926. februárjában a román kérdésben kiadott határozata⁴⁷ elítélte a pártot a nemzetiségi kérdésben tanúsított rendkívüli gyengeségéért, és azt a párttagok körében elterjedt nézetet is bírálta, hogy a nemzetiségi kérdésben tanúsított álláspont finomítása (az elszakadás elvéről való lemondás) hozzásegítene a párt legalizálásához és a rendőrségi nyomás enyhüléséhez. A határozat Romániát továbbra is Szovjetunió-ellenes hídfőnek tekintette, és a párt feladatának a nemzetiségi elégedetlenségeknek a forradalmi célok érdekében történő felhasználását tartotta és kiadta a „romániai autonóm régiók föderációja a balkáni munkás-paraszt államok föderációjának a létrejöttéig” jelszót. Amint látható, habár a Komintern elítélte a szociáldemokrata megalkuvást a nemzetiségi kérdésben, azonban a Komintern határozatokban is egyre inkább élt veszttel a „minden nemzetiség önrendelkezésének az elszakadást is magában foglaló” jelszó és egyre kisebb területekre koncentrálódott. 1928-ban a *Lupta de clasă* c. lapban az S. Petrulescu (Vitalij Holoscsenko) által szignált, a IV. kongresszusról (1928, Harkov)⁴⁸ beszám-

⁴⁶ George G. Mârzescu akkori igazságügyi miniszter.

⁴⁷ Cătănuş (2001) 129

⁴⁸ A Kommunisták Romániai Pártja 1928. július 17.–szeptember 1. között Harkov mellett tartotta IV. kongresszusát.

moló cikkből⁴⁹ kiderül, hogy a jelszó napirenden tartására a továbbiakban is szükség van, illetve, hogy a balkáni föderáció is célkitűzés marad, azonban az egyes területek esetében új jelszavakra van szükség, éspedig: Bessarábia – egyesülés a Moldvai Autonóm Szocialista Szovjet Köztársasággal; Bukovina – egyesülés Szovjet Ukrajnával; Dobrudzsa – felkarolni a nemzeti-forradalmi szervezetek⁵⁰ független Dobrudzsa jelszavát; Erdély és Bánság – elszakadás a román államtól és a teljes függetlenség.

Amint a fenti cikk is mutatja, nem helytálló a román történészeknek az a megállapítása, miszerint a kommunista párt Nagy Románia szétszabdalása céljából a magyar vagy a bolgár irredentizmust szolgálta volna, hiszen a párt célja nem a területek Magyarországhoz vagy Bulgáriához csatolása volt. A legfontosabb cél az ország társadalmi berendezkedésének a megváltoztatása (munkás-paraszt kormány hatalomra kerülése) és egy nagyobb területi egységbe való egyesítése volt. A húszas években Nyugat-Európában is népszerű volt a nagyobb területi egység gondolata. Ekkor zajlott az ún. Páneurópa-vita, amely még a marxista *Korunk* hasábjaira is begyűrűzött, bár a folyóirat Dienes vezette korszakában (1926–1930) egyértelmű az elutasítás mindenfajta nyugati páni mozgalommal szemben, hiszen ebben a nyugati imperializmus eszközét látták.⁵¹ Tehát a nagyobb egységbe egyesített, azonos társadalmi berendezkedésű államok szövetsége, mint a globális problémákra adott válasz, nem a Komintern vagy a Balkán sajátosság volt, erre példaként szolgált a Páneurópa Mozgalom és a Szovjetunió is.

A Szovjetunió egy a szövetségi köztársaságok által „szuverén államokba” szervezett nemzetek alkotta szövetségi állam volt. A kisebb nemzetek, amelyeknél úgy ítélték meg, hogy nincsenek meg a szuverenitás feltételei, autonóm köztársaságokba szerveződtek, elismerve ez által sajátos kultúrájukat. A nemzetiségi kérdést a kulturális és a területi autonómia keverékével oldották meg. A szovjet minták főként az alkotmányjogban jelentek meg. Az egységes szocialista állam létrehozásának lehetetlensége vezette a szovjet vezetőket a föderalista megoldáshoz, ebben a demokratikus centralizmus elemei összefonódtak az ideológiai

⁴⁹ *Lupta de clasă*. 1928 szeptember–december. 8–9.

⁵⁰ Dobrudzsában DRO néven jól szervezett bolgár irredenta mozgalom volt, amely szoros kapcsolatokat ápolt a kommunista párttal.

⁵¹ Balázs Sándor: *Meddő próbálkozások*. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2002. 169–172.

egyenlőség elvével.⁵² A Balkán esetében, ahol a nemzetek keveredése lehetetlenné tette a tiszta nemzetállamok létrejöttét, a kommunista pártok szerint a megoldást a nemzetiségi politika és a kommunista internacionalizmus ötvözése jelenthette volna.

A húszas évek végén a román kommunisták és pártjuk (a Komintern szekciója) nemzetiségi politikája – a Szovjetunió hatalmi érdekeihez is igazodva – bizonyos átalakuláson ment keresztül. Az V. kongresszus (1931) határozatai⁵³ már nem tekintették Romániát egyértelműen több-nemzetiségű, sőt „imperialista” államnak, s az elszakadásig menő önrendelkezés addig fenn hangoztatott jogát is mellőzték. Harcot hirdettek viszont mindenfajta nacionalizmus ellen, s a fasiszusokkal való szembeszegülésre mozgósítottak. Elítélték a kisebbségekkel szemben alkalmazott diszkriminációt, s a teljes jogegyenlőség mellett törtek lándzsát. Az anyanyelv szabad használatát szorgalmazták mind az oktatás összes szintjén, mind a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban.⁵⁴ A kongresszusi tézisek az országban élő nemzetiségek és a román nép összefogását sürgették, valamint ún. „nemzeti–forradalmi” szervezetek létrehozását tartották szükségesnek.

A kongresszus határozatainak – ellenzéki csoportosulásokat létrehozni a kisebbségi szervezeteken belül, amelyek később átveszik a szervezet vezetését – végrehajtására a magyar kisebbség esetében 1933-ban kerül sor az Országos Magyar Párti Ellenzék nevű csoportosulás létrejöttével. Az OMPE jogi személyiséggel rendelkezett, a kolozsvári bíróságon volt bejegyezve Balogh László (jogázhallgató) elnöklete alatt.⁵⁵ A létrejött csoportosulás az OMP kormányt támogató és az alsóbb néprétegek érdekeit semmibe vevő politikáját akarta leleplezni, valamint beépített emberek segítségével előkészítette az OMP-n belüli sza-

⁵² A kérdést bővebben tárgyalja: Hélène Carrère d'Encausse: *Le grand défi: bolcheviks et nations, 1917–1930*, Paris, Flammarion, 1987.

⁵³ Az RKP V. kongresszusának jegyzőkönyve és a *Colecția 50*-ből publikált dokumentumok a Kommunizmust Kutató Elnöki Bizottság keretében végzett levéltári kutatás során kerültek napvilágra. Ezúton is köszönetet mondok Vladimir Tismăneanunak és Salat Leventének, hogy a lehetővé tették a hozzáférést addig nem kutatható levéltári iratokhoz.

⁵⁴ Gáll, i. m.

⁵⁵ A Román Hírszerző Szolgálat III. Irodájának feljegyzése a MADOSZ alakulásáról. 1934. november 14. Arhivele Naționale Române. Fond: Colecția 50. 4298. k. 13985. f.

kadást.⁵⁶ A hatóságok azonban az OMPE valódi célját nem a Bethlen György vezette OMP tevékenységének ellensúlyozásában látták, hanem szerintük – mivel a tagság nagy része a választásokon a kommunista párt fedőszerveként szereplő Munkás Paraszt Tömb tagjai közül került ki – a kommunista tevékenység törvényes intézménye volt.⁵⁷ Az OMPE 1934 nyarán Marosvásárhelyen tartott értekezlete kimondta különálló, országos szervezetté való alakulását Romániai Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ) néven. Bányai László, a MADOSZ egyik „alapító atyja” így értékelte a fordulatot: „Ez volt az első nemzetiségi jellegű magyar szervezet, amely következetesen demokratikus politikát folytatott, s a magyar és román kizsákmányolt rétegek és pártjaik befolyásával szemben a munkásosztály és az egész dolgozó nép élcsapatát, a Kommunista pártot tekintette vezetőjének.”⁵⁸ A Komintern balkáni titkárságának egy 1935 januári anyagában⁵⁹ elismerik, mint a párt érdemét a MADOSZ létrehozásában, azonban az anyag rámutat arra is, hogy tevékenységük aktivizálódása ellenére az RKP-nak és a nemzeti forradalmi szervezeteknek (DRO, MADOSZ) továbbra sem sikerült átvenniük a nemzetiségek vezetését az imperializmus elleni harcban, a nemzeti-polgári pártoknak továbbra is nagy a befolyása. Ebből az anyagból már teljesen hiányzik az elszakadás jelszava. A MADOSZ is a legfontosabb teendői közé sorolta 1934-ben a revizionista és antirevizionista háborús uszítások, a fajgyűlölet elleni harcot. Amennyiben „a magyar imperializmus megkísérelné, hogy fegyverrel hódítsa vissza Erdélyt a magyar feudalizmus, fasizmus és fehérterror prédájául, mi ezzel szemben meg fogjuk szervezni a romániai dolgozó magyarság fegyveres ellenállását, az önrendelkezési jognak fegyveres megvédését.”⁶⁰

Az erdélyi magyar marxisták és kommunisták figyelmét a harmincas évek elején már inkább a Duna–medence vita kötötte le.⁶¹ Éles polémiák zajlottak a bal és a szélsőbal (Balogh Edgár és Sándor László),

⁵⁶ A Sziguránca jelentése Demeter János, Vincze János, Kohn Hillel megbeszeléséről, 1933. október. 25. Arhivele Naționale Române. Fond: Colecția 50. 4298. k. 13985. f.

⁵⁷ A Román Hírszerző Szolgálat III. Irodájának feljegyzése a MADOSZ alakulásáról, 1934. november 14. Arhivele Naționale Române. Fond: Colecția 50. 4298. k. 13985–13985. f.

⁵⁸ Bányai László: *Harminc év. Jegyzetek a romániai magyarság útjáról*. Bukarest, 1949. 46.

⁵⁹ Cătănuș (2001) 213–214.

⁶⁰ *A MADOSZ legsürgősebb tennivalói*. ANIC. Fond 27. MADOSZ–UPM. 55. d. 19. f.

⁶¹ A vitát bemutatja: Balázs (2002) 169–201.

valamint a baloldal és a liberálisok (Balogh Edgár és Halász Sándor) között. A *Korunk*-vitában részt vevő Simkó István –, aki a dunai gondolat mögött elsősorban a kispolgár lelkesedését kereste – megfogalmazta, hogy miért volt annyira fogékony a Romániába szakadt magyarság jó része még a légvár-tervezetek iránt: „ez a gondolat rájuk [a kispolgárookra] nézve azzal a könnyebbséggel jár, hogy nem kell hűtlennek lenniük ahhoz a hazájukhoz, mely nyelvüket és kultúrájukat adta, sem ahhoz a hazájukhoz, amelyben élnek”.⁶²

A nácizmus hatalomra jutása után

A nácizmus hatalomra jutása⁶³ után a Komintern és a kommunista pártok lemondtak a versailles-i rendszer kritikájáról, amely ekkorra már egyre jobban kiüresedett és egyre többen érezték egy újabb irányvonal meghirdetésének szükségességét. A nácizmus hatalomra jutása új helyzet elé állította a kommunista mozgalmat, mert a nemzetiszocializmus maga is a versaillesi rendszer és a nemzetközi erőviszonyok átalakítását tűzte célul. Azonban számos jel utal arra, hogy a Komintern VII. kongresszusán meghirdetett irányvonal nem valamely leülepedett, előzőleg pontosan kimunkált és a világmozgalomban megvitatott, elfogadott vagy elfogadtatott programon nyugodott, így a kongresszus számos résztvevőjét meglepetésként érte.⁶⁴ A sztálini külpolitika és ezzel együtt a Komintern irányvonalának a megváltoztatását a fasiszta veszély mellett az is indokolta, hogy a harmincas évek elején a Szovjetunió és a nyugati nagyhatalmak közötti kapcsolatok normalizálódtak: aláírták a szovjet–amerikai egyezményt a diplomáciai kapcsolatok felvételéről (1933), 30 ország felkérése a Szovjetunió csatlakozott a Népszövetséghez (1934), aláírták a francia–szovjet megneemtámadási (1932) és kölcsönös segélynyújtási (1935) egyezményeket.

A német és a japán politika, a demokrácia ügye mellett, a nemzeti kérdésnek is újabb dimenziót kölcsönzött. Korábban, amikor a Komintern síkraszállt az önrendelkezési jogért vagy legalább a kulturális autonómiáért, ebben két szempont vezette: úgy látta, ez megtisztítja a terepet

⁶² Uo. 201.

⁶³ A fasiszmus és a kommunizmus húszas évekbeli kapcsolatára és a kommunista párt fasiszmusértelmezésére I. Székely Gábor: *A Komintern és a fasiszmus 1921–1929*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1980.

⁶⁴ Harsányi Iván: A népfront – hetven év távlatából. *Eszmélet* [é. n.] 70. sz. 7.

a munkásság szociális felszabadulásáért folytatandó küzdelme számára, másrészt felvillantotta annak a lehetőségét, hogy a proletárforradalom a döntő pillanatban szövetségesévé teheti a szokásos bázisán túlmenő tömegeket, amelyek akár el is dönthetik a küzdelmet.⁶⁵ A náciizmus hatalomra jutásával és a népfrontpolitika⁶⁶ meghirdetésével azonban a nemzeti kérdéshez szervesen hozzárendelődött a fegyveres nemzeti önvédő háborúk támogatásának a kérdése a náci által veszélyeztetett országokban. Ez egyben az illető országok területi épségéhez való viszonyulás újraértékelését is jelentette.

A népfrontpolitika szellemében, miszerint a kommunista párt kitörési lehetősége az elszigeteltségből az, hogy elveti a Románia területi épségét megkérdőjelező jelszavakat, 1936 és 1939 között az RKP Románia területi épsége mellett szállt síkra – nem számítva Besszarábiát. A Komintern VII. kongresszusa határozatainak az RKP-n belüli megvitatására⁶⁷ utasító levél⁶⁸ a „minden nemzetiség önrendelkezésének a román államtól való elszakadást is magában foglaló joga” jelszó nevében az elnyomott kisebbségeket arra szólították fel, hogy a románokkal vállvetve harcoljanak a fasiszmus és a fasiszta ügynökök ellen. Ezzel párhuzamosan kérte az Erdélyi Kommunista Párt és a Bolgár Nemzeti Párt megalakítását a kisebbségek lakta területek baloldali mozgalmainak szorosabb ellenőrzése és a kisebbségi kommunista aktivisták lojalitásának a biztosítása, valamint a revizionista mozgalmak elleni fellépés céljából. Ezeket az elveket az RKP KB belefoglalta az 1936 júliusában a területi kérdéstről kiadott határozatába, azonban a jelenlegi kutatások még nem szolgáltatnak adatokat ennek a gyakorlati alkalmazásáról.

⁶⁵ Uo. 13.

⁶⁶ A Komintern népfront–egységfront gondolatára lásd Bethlen Oszkár munkáit: *Az egységfront-mozgalom és a harc a munkásosztály egységes forradalmi pártjáért 1933–1937*. Budapest, 1967.; *Párizs, Madrid, Bécs. A Komintern egységpolitikája 193–1937*. Budapest, 1968.

⁶⁷ A Komintern és a népfrontmozgalmak dokumentumait közli: *A Kommunista Internacionálé és a Népfrontmozgalmak dokumentumaiból (1932–1937)*. Kézirat gyanánt. Budapest, MSZMP Politikai Főiskola, Nemzetközi Munkásmozgalom Története Tanszék, 1985.

⁶⁸ Cătănuș (2001) 222–223.

A MADOSZ megyei szervezeteinek 1937. január 3-i brassói ülésén határozatba foglalták,⁶⁹ hogy a MADOSZ revízióellenes.⁷⁰ Az ülésen Bányai László kijelentette: „az antirevionizmus nem a román hatóságokkal szemben alkalmazott technika. A MADOSZ azért antireviziionista, mert látja, hogy ez háborút jelent [...] Mind a budapesti, mind a bukaresti rendszer reakciós ezért nem elfogadható, hogy egy igazságtalanságot (az erdélyi magyarok elnyomása) egy másikkal helyettesítődjön (az erdélyi románság egy eseteleges revízió esetén való elnyomásával). A revizionizmus nem megoldás, a megoldást nem jelentheti más, mint a MADOSZ végső célja az erdélyi nemzetek önrendelkezési joga, amelynek a keretében az erdélyi magyarságnak lehetősége lenne kifejezni szándékát, úgy, ahogy a románok tették Gyulafehérváron”.⁷¹ Az ülésen a legfontosabb téma immár nem a területi kérdés, hanem a fasizmus elleni küzdelem, a háborúellenesség és a népfrontpolitika volt.⁷²

Az RKP-nak nem hozott sikert a népfrontpolitika, hiszen sem a szociáldemokraták, sem a Nemzeti Parasztpárt nem kezdett tárgyalásokat a kommunistákkal a király tekintélyelvű, majd diktatórikus rendszerre ellen. A kommunista párton belül sem sikerült egységes álláspontot kidolgozni a király politikáját illetően. Az 1939-es RKP tanácskozásokról készített KB beszámoló szerint elvették a király és kormányellenes harcot, hiszen azzal gyengítenék az ország Hitler-ellenes védekezési kapacitását és ezért csupán a „kormányon belüli árulók és kapitulánsok ellen” hirdettek harcot.⁷³

A pártnak annak következtében, hogy nem volt határozott álláspontja a nemzetiségi kérdésben – elvetette az elszakadást is magába foglaló önrendelkezés elvét és Románia határainak a védelmét tűzte ki célul –, elvesztette a nemzetiségek támogatását. A nemzetiségek a revizionizmus támogatói lettek. Dobrudzsában a bolgár kommunisták az önrendelke-

⁶⁹ A nagygyűlés határozatai nyomtatásban is megjelentek: *Mit kíván másfélmillió magyar? A romániai magyar földművesek, kisiparosok, székely alkalmazottak brassói nagygyűlésének határozata*. Koloszvár, Magyar Dolgozók Szövetsége, 1937. ANIC. Fond 27. 121. d. 1–7. f.

⁷⁰ A Román Hírszerző Szolgálat III. Irodájának jelentése a MADOSZ ülésről. 1937. január 7. Arhivele Naționale Române. Fond: Colectia 50. 4298.k. 293. f.

⁷¹ Uo. 295.

⁷² A Sziguránca jelentése az ülésről, 1937. május 17. Arhivele Naționale Române. Fond: Colectia 50. 4304. k. 1–2. f.

⁷³ Az RKP KB beszámolója az 1939-as tanácskozásokról. Közli: Tudor Pavelescu (2003) 68.

zési elv helyett a Bulgáriával való egyesülést támogatták.⁷⁴ Valószínűleg az erdélyi magyar kommunisták körében is megfigyelhető volt hasonló jelenség, hiszen több esetben épp az önrendelkezés elve volt az, amelyik a legnagyobb vonzerőt jelentette sok kisebbségi számára a kommunista párt programjából. Az erdélyi magyar közösség döntő többsége nem ismerte a kommunistáknak az elszakadást is magában foglaló önrendelkezésről vallott nézeteinek a valós tartalmát, ezért ebben is a magyar revíziós propaganda⁷⁵ által hangoztatott elvek egyikét vélték felfedezni. A revíziós gondolat népszerűségét a magyar kisebbség körében mi sem bizonyítja jobban, mint a második bécsi döntés fogadtatása.

A második világháború előestéjén

A Ribbentrop-Molotov paktum után a kommunista mozgalom alkalmazkodott az új geopolitikai helyzethez és visszatért az önrendelkezési jelszóhoz, azonban a *Lupta de clasă* lapon keresztül⁷⁶ most már arra kérték a kommunistákat, hogy világosítsák fel a tömegeket: az elszakadási jog magába foglalja az önkéntes egyesülés jogát is.⁷⁷ 1939 decemberében még nem esett szó sem az erdélyi, sem a dobrozdzsai kérdésről. Az egyesülési jogot is nagy valószínűséggel Besszarábiára értették, hiszen csak ez a régió van megnevezve, mint olyan, ahol a forradalom fellángolhat. Bukovina és Besszarábia 1940. júniusi szovjet bekebelezése után a párt hangvétele radikalizálódott a többi régiót illetően is. Sokáig úgy tudtuk, hogy az RKP hazafias álláspontot képviselt a második bécsi döntés előtt⁷⁸ és Észak-Erdély esetében a román érdekek védelmében lépett fel. A bécsi döntést megelőző hetekben az RKP Területi Bizottsága eltért a KB irányvonalától és kiadta a „független Erdély” jelszavát.⁷⁹ Azok, akik az RKP bécsi döntés ellenes álláspontját hangsúlyozták, *A mi álláspontunk* c. 1940. szeptember 3-án kelt,

⁷⁴ Pavelescu (2003) 94.

⁷⁵ Bővebben lásd: Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Budapest, Osiris, 2001.; Uő.: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.

⁷⁶ *Lupta de clasă*. 1939. december. 7. sz. 34–38.

⁷⁷ Cătănuș (2001) 243.

⁷⁸ A második bécsi döntés előkészítésére, nemzetközi visszahangjára I.: L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, Pro Print, 2001.

⁷⁹ Constantiniu (2001) 64.

a bécsi döntést követően kiadott manifesztumra alapozták véleményüket.⁸⁰ A KB maga is hibásnak minősítette a bécsi döntés ellenes álláspontot. A legújabb dokumentumgyűjteményekben közölt, az orosz levéltárakból származó dokumentumok árnyalják az RKP-nak az 1940 nyarán bekövetkezett román területi veszteségekhez való viszonyulását. Két fontos dokumentum is napvilágot látott a kérdéssel kapcsolatosan: az RKP 1940. augusztus 8-i körlevele a területi szervezetekhez, amelyben aktív propaganda tevékenység kifejtését javasolja Erdély elszakadásának tárgyában,⁸¹ és az RKP KB 1940. augusztus 31-i levele a helyi szervezetekhez a második bécsi döntéssel kapcsolatos RKP álláspontról.⁸²

Az eddigi elemzések szűklátókörűek voltak, csupán arra keresték a választ: elítélte-e a Romániai Kommunista Párt a második bécsi döntést? Erre a válasz egyszerű: igen. A probléma azonban sokkal bonyolultabb. A tanulmány első részében próbáltam rávilágítani arra, hogy a nemzetiségi kérdés vizsgálata csak a szovjet külpolitika vizsgálatával egybevetve lehetséges. Ez a külpolitikai meghatározottság volt a döntő a második világháború előestéjén is, amikor, habár mind a magyar, mind a román rendszert fasisztának bélyegezte a szovjet diplomácia, Magyarországnak felajánlották a kiegyezés lehetőségét, mivel az nem sértette a szovjet birodalomnak sem a területi, sem a gazdasági érdekeit. Így az érlelődő Szovjetunió-ellenes koalíció egyik potenciális résztvevőjének a kikapcsolása volt a cél. Kristóffy József magyar nagykövetnek Molotov kifejtette: „a szovjet kormánynak, mint azt már több ízben kijelentette, nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, nem volt észrevétele, hogy a magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak, e tekintetben jövőben sem lesz észrevétele”.⁸³

Románia, az angol–francia garanciák felmondása és a német kereskedelmi egyezmény megkötése után, a német hadigépezet legfőbb kőolaj- és gabonaszállítójává vált. A román kőolajmezők német befolyás alá kerülése stratégiai szempontból nem volt elfogadható a szovjet vezetés számára. Épp ezért 1940 augusztusára a Romániai Kommunista Párt újra leporolta az elszakadást is magába foglaló önrendelkezési elv jelszavát és ennek a propagálására kérte a szervezeteit. A párt feltétel nélküli

⁸⁰ Ghiță Ionescu: *Comunismul în România*. București, Litera, 1994. 88–89.

⁸¹ Közli: Pavelescu (2003) 120–125.; a kiáltványt: Cătănuș (2001) 281–283.

⁸² Közli: Pavelescu (2003) 125–127.

⁸³ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2006. 64.

támogatásáról biztosította a nemzetiségek harcát a román imperializmus ellen, és ennek rendelte alá az önrendelkezési elvet is. A kommunista mozgalom soha nem vitatta, hogy a nemzetiségi-forradalmi szervezetek harca csak egy eszköz a munkás-paraszt kormányok hatalomra juttatásához és a kommunista rendszer kiépítéséhez. Ennek az elvnek a második bécsi döntést megelőzően sem mondott ellen, hiszen az 1940. augusztusi körlevelében megfogalmazta: a tervezett megmozdulásokat, tüntetéseket „a nemzetközi proletár internacionalizmus szelleme kell dominálja, vagyis ez a forradalmi harc formailag nemzeti, tartalmában internacionalista kell legyen”. Az augusztusi körlevél és a manifesztum leporolja ugyan az önrendelkezés elvét és feladatként a román imperializmus elleni közös harcot jelöli meg, valójában nem tér vissza a húszas évek konkrét cselekvési terveihez. Nincs kifejtve, mit értenek az elszakadást is magába foglaló önrendelkezés elvén. A jelszó valódi jelentéstartalmának a megítélése annál inkább nehézségekbe ütközik, mivel a kommunista párt erdélyi területi titkárságának körlevelében követelt „Független Erdély” jelszót is elvetik, meghirdetőik megrovásban részesültek, habár az önrendelkezési elvnek a húszas években ez volt a jelentéstartalma. A kommunista pártnak egyetlen célja volt: a román kormányzat gyengítése bármi áron, felhasználva a nemzetiségi elégedetlenségeket. A végső cél a Szovjetunió és a nemzetközi kommunista mozgalom számára kommunista rendszerek létrehozása és azok egyesítése volt: „Elnyerve a jogot, hogy saját maguk döntsenek sorsukról egészen az államtól való elszakadásig Erdély és Dobruzsza népeinek joga lesz ELDÖNTENI KIVEL SZERETNÉNEK SZABADON EGYESÜLNI? [Kiemelés az eredeti szerint – O. Á.] Kétkelkedhet valaki abban, hogy Erdély és Dobruzsza népei nem akarják a román imperialista elnyomást? Erdély népei nem akarják a magyar grófok kizsákmányolását sem”.⁸⁴

A fentieket megerősíti az RKP állásfoglalása a bécsi döntés utána, amelyben elítéli a bécsi döntést, mint a román imperialisták kísérletét, amely arra irányult, hogy megtartsa az elnyomott népek egy részét a saját uralma alatt. Az RKP arra kérte tagságát, a MADOSZ-t, az ifjúsági szervezetet, az Ekésfrontot, hogy harcoljanak Erdély népeinek jogáért, azért, hogy sorsukról dönthessenek, beleértve az államtól való elszakadást, illetve az egyesülési szándék kinyilvánítását.

⁸⁴ Cătănuș (2001) 281–283.

A szabad egyesülés a korszak kommunista körei számára nem referendum esetleges kiírását jelentette a szóban forgó területen, hanem azt, hogy a társadalmi berendezkedés feltételezett megváltozása és a népi kormány létrejötte után a népek természetesnek veszik majd, hogy a hasonló társadalmi berendezkedésű államokhoz – a Szovjetunióhoz, korábban felmerült, hogy a Balkáni Szocialista Szövetségi Tanácsköztársasághoz – kell csatlakozniuk. Erre utal az is, hogy Besszarábia Szovjetunióhoz való csatlóása előtt az RKP ugyanennek a véleményének adott hangot.

A kommunista mozgalom számára a nemzetiségi kérdés csak eszköze volt a politikai rendszer megváltoztatásának, a végső cél, a kommunizmus hatalomra juttatásának eléréséhez. A nemzetiségi kérdést mindig a munkás- és a parasztkérdéssel összevetve kezelték, mint potenciális feszültségforrást, amelyet a nemzetközi kommunista mozgalomnak ki kell használni. A Kommunista Internacionálé és a Romániai Kommunista Párt nem támogatta a revizionizmust, hiszen ez nem lett volna megoldás az interetnikus konfliktusokra és a Szovjetunió kommunista vezetésének sem állt érdekében egyik vagy másik ellenséges (imperialista) államot erősíteni. A moszkvai központ célja az imperializmus gyengítése volt a vele szomszédos országokban. Az államtól való elszakadást is magába foglaló jelszót a Szovjetunió az aktuális külpolitikai helyzet függvényében helyezte előtérbe vagy háttérbe. Azonban Romániában az RKP rendkívül elkötelezett tagsággal rendelkezett, és a gyakori stratégiaváltások elbizonytalanították a támogatói bázist a nemzetiségek körében, az elszakadás melletti állásfoglalás pedig meggátolta, hogy az amúgy is agrárjellegű román társadalom körében a kommunista eszmék elterjedjenek.